

Примітки до тексту роману “Розалінда”

- 1 “Розалінда. Золотий спадок Евфуеса”. Орієнтуючись на широковідомі зразки європейської ренесансної прози – “Діану” (1560) Монтемайора, “Амінту” (1573) Тассо, “Галатею” (1585) Сервантеса, Лодж виносить у заголовок “значуще” ім’я героїні, яке походить від назви квітки, котра служить символом чуттєвої пристрасі. Друга частина назви – “Золотий спадок Евфуеса...” – як вважають більшість дослідників, відображає прагнення автора викупатися в промінні слави свого великого сучасника і є відблиском популярності Джона Лілі. Сама специфіка структури заголовку цього роману свідчить про новаторський підхід автора: уже в антиномічному поєднанні двох імен, які набувають особливої значимості у запропонованому контексті (Розалінда – втілення земного кохання, Евфуес – противник чуттєвої пристрасі, носій категорії “розуму”) чітко звучить полемічне ставлення Лоджа до етичного ідеалу, створеного пером Лілі, і простежується важливий для маньєризму ефект антитетичних поєднань. Напевно, у порівнянні свого витвору з “Евфуесом” і є своєрідний виклик: Лодж пропонує увазі читача “змагання” не з античним ідеалом, а із сучасним англійським автором, що також засвідчує маньєристичну орієнтацію його творчого мислення. У тому, що письменник, який ніколи не маскував своє літературне честолюбство, називає власний “спадок Евфуеса” “золотим”, звучить характерна для маньєристичної самосвідомості автора заявка на створення визначного твору. Адресуючи “спадок Евфуеса” “синам Філавта, вихованим їх батьком в Англії”, тобто молодим англійцям, Лодж закладає основу настановчої лінії, яка пройде через усю його оповідь.
- 2 *Бордо* (Bordeaux) – місто в південно-західній Франції, на річці Гаронні. У XI ст. процвітало як осідок герцогів Аквітанських. Елеанора Аквітанська (1122–1204), що була дружиною спочатку французького короля Людовіка IV, а потім – англійського короля Генріха II, і матір’ю майбутніх королів Англії Річарда Левине Серце та Джона, спричинилася до війни між Францією та англійцями, які правили містом від 1154 по 1453 рр.
- 3 *Фортуна* (FORTUNE) – Богиня щастя-долі, успіху, добробуту (*гр.* Τίχη). У Римі Фортуна мала особливу шану, значення її зросло, коли занепала віра в стародавніх богів. Атрибути Фортуни: ріг достатку, куля і коло (колесо – символ минушого щастя). За уявленнями ренесансців, ласки (*favours*), які Фортуна дарувала новонародженим, стосувалися переважно фізичних задатків

- (врода, здоров'я, сили), суспільного статусу, успіху та матеріальних благ; внутрішніми якостями обдаровувала Природа (таланти, доброта, благородство тощо), – хоча чіткої межі між “дарами Природи” і “дарами Фортуни” в багатьох текстах немає.
- 4 *Нестор* – герой Гомерового епосу, цар Пілосу, єдиний із дванадцяти синів Нелея (сина морського бога Посейдона) та Хлоріди, який вцілів після війни пілосців з Гераклом.. Замолоду він відзначався хоробрістю, в старості – мудрістю. До походу на Трою владарював уже над третім людським поколінням.
  - 5 *falem ingenij* – дослівно: сіль таланту (лат.).
  - 6 *Улісс* – латинський варіант грецького імені Одиссей. Улісс – володар острова Ітака, син Лаерта й Антіклеї, один з головних героїв Троянської війни, оспіваний в “Іліаді” та “Одіссеї”. Славився розумом, розсудливістю, хитрістю і красномовством, тому брав участь у численних посольствах.
  - 7 *Спис* – ознака чоловічої сили, символ фалоса, сонця, війни; атрибут нижчих (на відміну від меча) форм лицарства. Атрибут Марса-Арея й Афіни-Паллади.
  - 8 *Лицарі Мальти* – члени військово-релігійного ордену, Притулку св. Іоанна Єрусалимського, що постав у XI ст. з притулку Пілігримів у Святій Землі й набув великого впливу та багатства. Після завоювання сарацинами Акко (1291) лицарі перебралися на острів Родос (1310), який вони захищали від османського султана Магомета (Махмеда) II (1480), але зрештою зазнали поразки від Сулеймана I (1522). Карл V (1519–1558), імператор Священної Римської імперії, подарував їм острів Мальту (1530), який вони захищали від турків. Після перемоги над турками у битві під Лепанто (1571) мальтійські лицарі перейшли, як вважається, виключно на добродійну діяльність. Символ мальтійських лицарів – Мальтійський хрест, роздвоєний на кінцях.
  - 9 *Джон із Бордо* – герой анонімного французького роману XIII ст. *Huon de Bourdoux* (перекладений англійською мовою в 1534 р.) та анонімного рукопису незавершеної п'єси *John of Bordeaux: or the Second Part of Friar Bacon* (початок 1590-х рр.), який починається ремаркою: “Enter Emperor, Iohn of Burdiox his with Rossalin his son Rossacler Vandermast frier Bacon with attendantes”. Рукопис, з усього судячи, був першим начерком п'єси і належить перу Шекспіра.
  - 10 *Фенікс* – чарівний птах, який за уявленнями стародавніх народів, через кожні п'ятсот (в інших версіях, кожену тисячу) років прилітав з Аравії до Єгипту. Передчуваючи смерть, він будував гніздо з пахучих гілок на верхівці пальми, де його спопеляло

V. 3 майстерні художнього перекладу

сонце. Протягом трьох днів, у фазі темного місяця, він мертвий, а в світлі нового місяця воскресає молодим.

Срібносаяний Місяць (*гр.* Селена, Цинтія, Феба, *лат.* Луна) – як і срібло алхіміків – символізував жіноче начало; золотосаяне Сонце (*гр.* Аполлон, Феб, Геліос) – а з ним і золото – було символом чоловічого начала. В християнській міфології Фенікс – це символ воскресіння, Христос, поглинутий полум'ям Страстей і воскреслий на третій день. У єгиптян – це Бенну, сонячний птах, образ бога сонця Ра. Фенікс алхіміків символізував завершення *magnum opus*, духовне оновлення: РЕНЕСАНС.

У всіх Райських Садах Фенікс пов'язується з трояндою (ROSA, див. Rossalin, Rossader у прим. 16).

- 11 *LYNIDA* – пор. RosaLYND.
- 12 *FATE* (тут: Доля) – Фатум, спільне ймення для трьох Мойр, богинь людської долі (див. прим. 13).
- 13 *DESTINIES* – тогочасний англійський відповідник для трьох Мойр (*гр.* Клото, Лахесіс і Атропа), або Парок (*лат.* Нона, Деціма, Морта) – богинь народження, життя і смерті, хоча смислові атрибуції в старогрецькій та староримській міфологіях відрізняються між собою.
- 14 *Пальма* – сонячний символ правдивої слави, тріумфу, перемоги; Дерево Життя, яке самовідтворюється (андрогінне) і тому ототожнюється з Гермафродитом (див. прим. 10, 15). Гілка пальми – атрибут палігримів, що повертаються зі Святої Землі – паломників (Palmers). Пальма – емблема Аполлона, оракула-переможця і бога муз, відповідно в його Дельфійському та Делоському храмах.
- 15 Усі разом ці порівняння-згадки (пальмове дерево, хворі крила, срібло волосся [тобто, тих же крил], число років) асоціативно вкладаються в образ ФЕНІКСА, згаданого раніше, – тобто сер Джон з Бордо, ватажок мальтійських лицарів, малюється як умираючий Фенікс.
- 16 *САЛАДІН, ФЕРНАНДИН, РОЗАДЕР*: ім'ям “Саладін” в Європі звали єгипетського та сирійського султана Сал аль-Діна аль-Аюбі, який у 1187–1188 роках підкорив Єрусалим та землі франків. Відповіддю на це завоювання був Третій хрестовий похід під проводом короля франків Філіпа Августа та Річарда Левине Серце, короля англосаксів. У 1191 р., під Акрою, Саладін здався, і в результаті мирного договору залишився правителем Сирії та частини Палестинських земель. На відміну від інших сарацинських правителів, мав славу людини благородної, гідної звання лицаря.

В етимології імен трьох синів простежується інший цікавий елемент: усі ці імена в англійській мові мають зв'язок з рослинами. Саладін (від *фр.* *salade* та *лат.* *salt*) асоціюється з їстівною зеленню, Фернандин – з дикою папороттю-fern (про яку відомо, що вона не дає цвіту і є символом самоти, щирості та смирення), Розадер – з трояндою-rose, найкращою з культивованих квіток, яка в Тюдорівську добу чітко асоціювалася ще й зі шляхетністю двох королівських династій, Ланкастерів та Йорків; у своїй боротьбі за трон ці представники родів Білої й Червоної Троянд досягли примирення якраз у династії Тюдорів.

Троянда, будучи символом земної пристрасті, вважалася водночас досконалим втіленням ідеї Краси (символ небесної досконалості), – отже, осердям життя: як можна приблизно здогадуватися з асоціативної рослинної ієрархії, запропонованої автором в цих трьох іменах, діяльним лицарем ідеалу краси і, відповідно, символом культури має бути Розадер (він одержує найбільшу кількість плодородних земель). Ідеал неприкладного (ідейно-теоретичного) знання, втіленням якого є середній брат – учений, цінується найменше. Найстарший брат – господар земель, поселень і ремесел – є втіленням ідеалу прикладного знання, символом цивілізації.

17 Орання символізує задіяння первісної матерії (*prima materia*) в процесі творення, розкриття Землі для впливу Небес, владу людини над Землею.

Найпершим завданням біблійного Адама було порати сад (пор. ФЕНІКС і РОЗА, прим. 10, 16).

18 В оригіналі *Plate*:

1. металеві пластини як складові частини лицарського обладунку;
2. дорогоцінний метал, зокрема срібло (з *исп.* *plata* – срібло); бите золото чи срібло;
3. столове срібло – взагалі посуд, утвар;
4. матриця друкарського преса і гравюра з неї.

19 Пор. ROSAder і ROSAlynd.

20 Лицар на Коні – образ духу (*spirit*), який керує тілом. Лицарська виправа символізує подорож душі через світ з його спокусами, перешкодами, випробуваннями характеру, – подорож до досконалості. Зелений Лицар – новопосвячений неофіт (у гігантській формі – символ сил природи, іноді – Смерті).

21 Збруя – символ лицарства, захисту від зла.

V. 3 майстерні художнього перекладу

22 В оригіналі *Loadstarre* – *Iodestar* – провідна зоря, тобто Полярна зоря. *Pilgrimage* – Паломництво символізує подорож назад до раю, життєву дорогу духовного просвітлення, дорогу до храму душі.

23 Генеалогічного дерева роду (як можна здогадуватися, людського роду загалом).

24 *АЛКІОНА* – дочка Еола (бога вітрів) та дружина Кеїка. Як і Кеїка, Зевс покарав Алкіону за гординю, призвівши до смерті у морі й обернувши після смерті на зимородків. Цей птах (англ. kingfisher, halcyon: sea-conceiving), за повір'ям, колись висиджував яйця в плавучому гнізді на морських хвилях, де йому було найспокійніше.

Цікаво зіставити цей давній грецький міф та англійське повір'я з пізньогрецьким мотивом про народження Аполлона та Артеміди, матір'ю яких була німфа Лето, а батьком – Зевс. Коли охоплена ревнощами Гера заборонила Землі давати Лето місце для пологів, за велінням Зевса в морі виник новий острів Делос, де й народилися двійнята. Образ блаженного острова – один із помітних, але порізнному тлумачених (або зовсім невитлумачених) символів Ренесансу. Див. прим. 33, СИРЕНИ.

Образи птахів тут і далі весь час повертають нас до образу батька-Фенікса.

25 *Фаетон* – у грецькій міфології син Геліоса (бога сонця) і німфи Клімени. Батько запропонував Фаетонові, коли той гостював у нього, здійснити будь-яке з його бажань. Син попросив Геліоса, щоб той дав йому на деякий час правити його колісницею; той вжахнувся (правити тією колісницею ставало сили тільки йому), але було пізно. Фаетон загинув, бо втратив контроль над нею; Гея (земля) мало не згоріла від вогняного жару колісниці, і тоді на її прохання Зевс спопелив хлопця блискавкою.

26 *Дедал* – нащадок Ерехтея, славетний скульптор та будівничий, винахідник різних будівельних інструментів. Одного разу він зробив собі й своєму синові Ікарові штучні крила з пір'я, змащеного воском. Однак Ікар піднявся на них надто високо, сонце розтопило віск, і юнак упав у море. Тіло Ікара прибило до острова, що був на його честь названий Ікарією, де його і поховано.

27 *Medium tenēre tutiffimum* – тримайтеся середини (лат.).

28 В оригіналі *Calender* – календар (від лат. *calendae* – календи, позначення першого дня кожного місяця у римлян, та *calendarium* – рахункова книга), взагалі “перелік” або “запис”, “відбиток”, “знак”.

- 29 *Lerantus* – йдеться про Корінфську затоку, на березі якої стояло місто Лепанто (гр. Naupaktos). Битва при Лепанто 7 жовтня 1571 року – морська битва між християнами і турками, під час якої флот Святої Ліги під керуванням іспанського принца Хуана Австрійського розтрощив флот Османської імперії (знищивши 244 кораблі із 275 і втративши 15 кораблів із 217), чим остаточно підірвав силу турків на морі.
- 30 *Vaaran* – отруйний плющ.
- 31 *Гіпербореї* – з погляду стародавніх греків, вічно юний народ, що жив у країні північного вітру (Борея), не знаючи воєн і чвар. Гіпербореї могли жити й 1000 років, але могли і вкоротити собі життя, кинувшись зі скелі в море. За переконанням древніх, гіпербореї відносяться до тих народів, яких боги люблять.
- 32 Дуже приблизний переклад “let them not bide the ftamp before they be currant”: слід було б дізнатися більше про подібну практику загадкових гіпербореїв (алхіміків?). Можливо також, що це речення, після “&” стосується не гіпербореїв, а є посиланням на практику відливання та обігу княжих монет: “і не спішіть назвати своїми, поки не пустите їх в обіг: перше випробуйте, потім довіряйте”.
- 33 *Сирени* – морські істоти (напівжінки, напівптахи, що жили на казковому острові); уособлювали чарівну, але оманливу морську гладінь, під якою криються скелі й мілини. У грецькій міфології – демонічні істоти, народжені річкою Ахелосом та однією з муз (Мельпоменою). Від батька вони успадкували стихійність, а від матері-Музи – божественний голос. Береги їхнього острова всіяні кістками й висохлою шкірою їхніх жертв, яких сирени заманюють співом.
- 34 *Венера* – у римській міфології богиня любові. У ренесансних письменників Венера – перш за все богиня любовної пристрасності (кохання).
- 35 *Купідон* – бог любові у римлян. Зазвичай зображується як крилатий хлопчик з луком і стрілами за спиною. За однією версією, він – син Венери й Марса, за іншою – виник із Хаосу, тобто він є чи не найстаршим з усіх богів, а тому в різних літературних творах і легендах можна зустріти вказівки на те, що він має і найбільшу владу.
- 36 *Поліп* – не визначене, ймовірно, мається на увазі морська істота, здатна до мімікрії (восьминог, певні різновиди актиній тощо).
- 37 *Листок Sethin*, що *тріпоче тільки під південно-східним вітром* – найімовірніше, атласне дерево індійське, чи цейлонське (лат. *Chloroxylon swietenia*, сім. Rutaceae).

V. 3 майстерні художнього перекладу

- 38 *BIARES* – не визначене. Можливо, що тут друкарська або авторська помилка і йдеться про *BRIAREOS* (гр., лат. *Briareus*) – сторукого Бріарея, одного з титанів (створінь серединних між небесними богами й земними людьми), які, прагнучи захопити небесні володіння, нагромаджували гори на гори і по них дерлися на небо. Зевс, борючись із титанами (гігантомахія), скинув їх у Тартар (лоно Землі-Геї), де вони ув'язнені й досі. Паралель між небесним та земним, спроектована на буття та єство людини, підказує, що під титанами слід розуміти поривання людини, ув'язнені в її земній плоті.
- 39 *Гієна* – у грецькій міфології страхітлива істота, напівжінка-напівзмія, дружина велетня Тифона; більшість її дітей убив Геракл, а до цього – Зевс; славилася своєю підступністю.
- 40 *Natura naturaus* – дослівно з лат.: природа родяща, тобто первісні інстинкти.
- 41 *Naturam expellas furca licet, tamen usque recurret* – (Горацій, Послання I,10 “До Арістія Фуска”,25): Природу, хоч виганяй вилами, вона постійно повертається. Варіант поетичного перекладу: Можете й вилами гнати природу – повернеться знову.